

Gayri Maddi Emeğin Görünümleri: “Freelance Tasarımcılar”

Mehmet KAYIN
Yüksek Lisans Öğrencisi
Galatasaray Üniversitesi, SBE
mehmetkayn@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1641-0947

ÖZ

Ekonomi politiğin çalışma alanında üretim ve dağıtım süreçleri, metalaşma gibi konular bulunmaktadır. Hardt ve Negri'nin (2008) bahsettiği gibi iletişim bilişim teknolojilerinin de gelişimi ile gayri maddi emeğin emek sürecinde hegemonik bir konum elde etmesi doğrultusunda artı değerün üretiminde doğrudan payı oluşmuştur. Diğer yandan, kapitalist sermaye kendi çıkarı doğrultusunda farklı iş kollarını yaratmış ve kendine entegre etmiştir. “Freelance” tasarımcılar da bu bağlamda değerlendirilebilir. Yeni kapitalizm olarak adlandırılan bu dönemde “freelance” olarak çalışanların karakter yapısı da değişime ve erozyona uğramıştır. Sennet bu durumu “karakter aşınması” olarak kavramsallaştırmaktadır. İş ve yaşamın iç içe geçmesi sonucu çalışan birey de yaşamı iş çevresinde örgütlemek zorunda kalmaktadır. Bunun sonucu ise insanın sermayeye dönüşme sürecidir. Bu makalenin amacı “freelance” tasarımcıların üretim süreçlerine ve iş ilişkilerine bakarak sermayenin üretiminde gayri maddi emeğin anlamını ve bu emeği üreten tasarımcıların karakterlerinin durumunu anlayabilmektir. Farklı uzmanlık alanlarına sahip 3 tasarımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucu yeni kapitalizmin güvencesiz, belirsiz ve kaotik düzenin yeni sömürü koşulları yarattığı ve bu koşullar altında çalışan bireylerin karakterlerinde yıkıcı dönüşümler yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. İş ve yaşam ayrımının ortadan kalkması ve bireyin her an kendini sermaye çıkarına göre yenileme zorunluluğu “insan metası”nı doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: gayri maddi emek, “freelance” çalışma, karakter aşınması, insan metası

Geliş Tarihi/Received: 12.1.19 | **Kabul Tarihi/Accepted:** 20.2.19 | **Yayın Tarihi/Published:** 25.2.19

Kayın, M. (2019). Gayri Maddi Emeğin Görünümleri: “Freelance Tasarımcılar”. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1, ss. 42-59.

The Aspects of Immaterial Labor: "Freelance Designers"

ABSTRACT

There are topics such as production and distribution processes and commoditization which are the fields of work of political economy. As Hardt and Negri (2008) mentioned, immaterial labor obtain a hegemonic position in the production process of surplus value, by means of the development of communication information technologies. On the other hand, the capitalist system creates and integrates different lines of work according to its own interests. Freelance designers can also be evaluated in this context. In this period called as new capitalism, the characters of those who work as freelancers have also changed and corrode. Sennet conceptualizes this phenomenon as "character corrosion". The individual must organize his/her all life like work as a result of the intertwining of work and life. The result of this process is the transformation of the human itself into capital. The purpose of this article is to understand the meaning of immaterial labor in the production of capital by considering the production processes and business relations of freelance designers and the mood of the characters of the designers who produce this labor. As a result of semi-structured interviews with three specialist designers who work in different fields as apart, it concludes that the new capitalism's precarious, undeterminate and chaotic order created new conditions of exploitation and under these circumstances, destructive transformations were observed in the characters of the working individuals. The elimination of the difference between work and life and also the necessity of the individual to keep improve themselves according to the interests of the capital causes "human commodity".

Keywords: immaterial labor, freelance work, character corrosion, human commodity

GİRİŞ¹

Ekonomi politik yaklaşım, iletişim çalışmalarının ilk kuşak liberal ve eleştirel yaklaşımlarının yetersiz kaldığını savlayan, kökünü Marksizm'den alan, kuramsal yaklaşımlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Garnham (1979) sunduğu katkı sonrası şekillenen iletişim çalışmalarında ekonomi politik yaklaşım, alanda önemli bir disiplin haline gelmiştir. Ancak bu; aynı zamanda alt yapı temeline dönüşü işaret etse de Ortodoks ya da Völger Marksizm'den bir kopuşu da ifade eder, ki bu kopuş eleştirel teorinin 1930'lar sonrası yaptığı katkılar ile köklenmektedir ve özellikle Frankfurt Okulu, Althusser, Gramsci gibi farklı bakışların bu konudaki çalışmalarından da referans alır. Ekonomi politik yaklaşımda alt yapı üzerine çalışmalar yapılsa da bu determinist bir perspektif ile ele alınmaz. Bu durum üst yapıya ait olan sanat, iletişim gibi alanların, kapitalist sisteme entegrasyonunu da içermektedir. Garnham (1979) çalışmasında maddi ve zihinsel emeği tartıştığı bölümde zihinsel emeğin de artı değer yaratma koşullarını, kapitalist sermayeye nasıl entegre edildiğini anlatmıştır. Bu entegrasyon maddi olmayan emek süreçlerinin de dönüşümlerinin incelenmesi manasına gelmektedir. Bu bağlamda Marksizm'in temeli olan emek teorisi üzerine tartışmalar devam devam etmiştir.

Hardt ve Negri İmparatorluk (2008) adlı çalışmalarında ve Lazzarato'nun Gayri Maddi Emek (2005) çalışması, emek teorisine önemli katkılar sunmuştur. Kapitalist sermayenin kendini var ettiği emeğin toplumsal üretiminin ve üretken emek teorisinin dönüşme uğradığı saptayan yazarlar, gayri maddi emeğin kapitalist üretime katılımıyla artı değer üretiminde hegemonik konuma geldiğini söylemektedirler. Kapitalist üretime; metanın maddi üretim koşulunu sağlayan enformasyonun üretilmesi ve ya metanın kültürel, simgesel içeriğinin yaratılması bağlamında dahil olan gayri maddi emek, iletişim çalışmalarında da işlevsel bazı açıklamalar yapmaktadır. İlk katılım biçimiyle enformasyonun üretiminin ve dolaşımının sağlanması bağlamında iletişim teknolojileri; ikinci katılım biçimiyle de metanın imaj değerinin yaratılması olarak tasarım, reklamcılık gibi alanların konusu haline gelmektedir.

Tasarım ve reklamcılık alanları iletişim alanında yer edinen iki iş sektörüdür. Bu sektörler özellikle gayri maddi emeği ikinci yönünün üretildiği alanlardır. Metaların tüketici tarafından kesintisiz olarak tüketilmesini sağlamak amacıyla ona bir kültürel, simgesel anlam kazandırılır. Bu manasıyla hem maddi olmayan emek sürecinde gerçekleşen bir üretim biçimi olarak sermayeye katılırlar hem de kapitalist ideolojinin üreticisi konumundadırlar. Diğer yanıyla sermaye ile ilişkilene biçimi olarak "freelance" olarak tarif edilen çalışma biçiminin çok yaygın olduğu alanlardır. "Freelance" çalışma; esnek, parça başı, dönemlik ya da güvencesiz çalışma gibi birçok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Bu manası ile sermayenin çıkarı için ihtiyaç duyduğu bir yöntem haline gelmiştir. Bu genel tablonun çalışanlar açısından bir bedeli olmuştur. Bu; "yaşamın

¹ Çalışmanın başlığındaki "freelance" kavramı Türkçe'ye "evden çalışma" olarak çevrilerek bazı metinlerde kullanılsa da, yaygın olarak doğrudan, çevirilmeden kullanılmaktadır. Metin içinde her iki şekilde de kullanılmıştır.

metalaşması" ve "karakter aşınmasıdır." Sennett (2008) iş ilişkilerinin çalışan karakteri üzerinde ciddi erezyonlara ve yıkıcı etkilere sebep olduğunu söylemektedir.

Bu makale, iletişimin çeşitli sektörlerinde "freelance" tasarımcı olarak çalışanların kapitalist sermaye ile ilişkilene biçimlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Bir yanı ile yeni bir ekonomik model sunan bu emek biçimi aynı zamanda emekçinin gündelik pratiklerini de belirler hale gelmiştir. Bu anlamı ile ekonomi politiğin çalışma alanı olan metalaşma, ideoloji, artı değer gibi konular değerlendirilirken, diğer yanı ile bunun emekçinin yaşam pratiğindeki manasının ne olduğuna bakılacaktır. Kapitalizmin getirdiği yaşam biçiminin çalışanlar tarafından nasıl alımlandığına (Hall, 1980) tartışılmıştır. Bu manası ile araştırmanın kültürel çalışmalar ile kesişiminin olduğu bir muhtevası vardır.

İlk bölümde emeğin dönüşümü, gayri maddi emeğin teorisi ve açığa çıktığı alanlar ele alınmıştır. Gayri maddi emek içinde yer alan tasarımcılık ve reklamcılık üzerine bir tartışma yapılarak bu alanların icrasında çalışanların yaşamında ortaya çıkan sorunları yaşamın metalaşması ve karakter aşınması olarak değerlendirilmiştir. İkinci bölüm ise reklamcılık, tanıtım alanında "freelance" olarak çalışan tasarım yapan kişiler ile yapılan görüşmelerin bulgularını içermektedir. Hem işin simgesel, ideolojik boyutu hem de iş koşullarının durumu üzerine ayrımlar yapılmıştır.

EMEK TEORİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Marx'ın (2018) düşüncesini üzerine kurduğu zemin maddi emek zeminidir. "Üretken emek" ve "üretken olmayan emek" olarak yapılan ayırım da bu bağlamda ele alınmaktadır. Ancak bu ayırım çoğu kez maddi çıktı ile ilişkilendirilerek yanlış bir yorumlamaya sebep olmaktadır. Üretken olmayan emek maddi çıktı sağlamayan emek olarak algılanmaktadır. Ancak Marx bu konuya yaklaşımı bambaşkadır. Emeğin niteliğini belirleyen şey sermaye ile ilişkilene biçimidir. Yani üretken emek sermayeye doğrudan katılan, artı değeri üreten emektir. Marx emek teorisini Smith gibi klasik ekonomistler üzerinden şekillendirmiştir ve onlar gibi emeği kapitalist üretim içerisinde soyut bir kategori olarak ele almaktadır. Emeğe dair bu bakış açısı onun değerinin ancak üretim süreci içerisindeki emek zamanı ile ölçülebilir olarak kavranmasını beraberinde getirmektedir. Ancak Hardt ve Negri bu tarz bir niceliksel değer anlayışının günümüz kapitalist işleyişi için yetersiz kaldığını söylemektedir. Çünkü artık emek, zaman ve mekana bağımlı halde değildir.

Bu dönüşümü ise bilginin statüsündeki değişim ile başlayan bir süreçte ele alabiliriz. 1950'li yıllar ile başlayan dönem, bilginin işleyiş süreci açısından bir dönüşeme işaret etmektedir. Bu değişimlerden ilki bilginin iletilmesi, aktarılmasında, diğeri ise bilginin işlenmesini sağlayan teknolojinin yapısındadır. Bu sürecin sonucu ise bilginin özerk bir "üretim gücü" olarak kendini var etmesini sağlamıştır (Lyotard, 2013, s. 11-18). Buradan anlaşılacağı üzere enformasyon temelli bir üretimi ile Marksist emek teorisi arasında bir açık oluşmuştur.

Castells'in (2005) 70'li yıllara koyduğu enformasyon çevresinde örgütlenen topluma geçiş süreci de bu noktada değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle iletişim, ulaşım teknolojilerindeki dönüşümü anlatan ve bilgi temelinde kendini var eden yeni sermayenin varlığından bahsedilen dönem; uydu teknolojileri, ağlar evreni gibi alt yapı sağlayan düzlem ile merkezsizleşmeyi getirmiştir. Klasik endüstriyel üretimin ihtiyacı olan mekan zaman ortaklığı da bu sayede ortadan kalkmış ve Fordist üretimin yerini, enformasyon teknolojileri dayanan yeni bir örgütlenme tarzı ile "ağlar" üzerinden var olan bir model almıştır. Bu elbette "üretim bandı" yerine, işin parçalanmasını ve merkezsiz üretimi beraberinde getirmiştir.

Bu konudaki ilk çalışmalardan birinde Alquati (Alquati'den aktaran, Özmakas, 2015, s. 10) "canlı emek kavramıyla sibernetik alanındaki enformasyonun tanımı arasında kavramsal bir köprü olarak değer biçici enformasyon kavramını" önermektedir. Üretim bandında harcanan emek zamanı olarak algılanan işçi emeğini, aynı zamanda öncekinden farklı olarak enformasyonu da üreten kişiler olarak kavranabileceğini söylemektedir.. Alquati'ye göre bu işçilerin geleneksel işçi figüründen en büyük farklarından biri "enformasyon" üretmeleridir.

Bu genel çerçeveye bakıldığında, endüstriyel üretiminin yerini hizmet sektörünün aldığı söylenebilir. Elbette bu biçimin ortaya koyulması, endüstriyel üretimin ortadan kalkması manasına da gelmeyecektir. Bunun yerine "imalatın hizmetleşmesi" olarak ele alınan bir süreci gözlemleyebiliriz. Post-fordizmin kendini var ettiği bu anlayış, emeğin değişen yapısını da beraberinde getirecektir. Fordist üretimde bir üretim bandı başında, belli bir mekanı ve zaman aralığını zorunlu kılan iş süreci artık kendi mekansal kısıtını aşacaktır. Hardt ve Negri'nin de dahil olduğu otonomistler bu durumun "işle yaşamın iç içe geçmesi" sonucunu doğurduğunu söylemişlerdir. Bu tanımlama, esnekleşen çalışma saatleriyle, mesai saatinin ortadan kalktığı, iş ile karakter özdeşleşerek, her an çalışabilecek ve artı değer üretebilecek bir işçi profilinin oluştuğunu anlatmaktadır. Diğer yandan ise mekandan "özgürleşen" bir iş biçimi ortaya çıkmaktadır. Böylelikle fabrikaya ihtiyaç olamadan üretim gerçekleştirilebilmektedir. Merkezi, dağınık olarak ortaya çıkan emek üretimi, denetlenme noktasında farklı biçimlere ihtiyaç duyacak, stratejik değişikliklere yol açacaktır. Bu durum özellikle esnek emeğe dayanan "freelance" çalışma biçiminde çok daha açık hale gelir. Sermaye sahibi çalışan emekçinin özlük haklarını korumak zorunda değildir. Aynı zamanda işin gerçekleştirilmesi için fiziksel bir mekanın kiralanması, satın alınması da gerekmemektedir. Çalışanlar ise her türden teknolojinin aracılığı ile her an denetim ve gözetim altında tutulabilmektedir. Nihayetinde endüstriyel üretim, enformasyonel üretim mantığının dinamiklerine teslim olacaktır.

Bu süreç beraberinde gayri maddi emeğin üretkenleşmesini getirmiştir. Gayri-maddi emek, üretimi sonucu maddi bir çıktı/ürün meydana getirmeyen, maddi olmayan bir üretim gerçekleştiren emek gücünü tarif eder. Hardt ve Negri (2008) gayri maddi emekten anlaşılması gereken emeğin kendisinin değil, emek sonucu meydana gelen ürünün maddi olmaması olduğunu aktarmışlardır. Gayri maddi emek, maddi olanın

tasarısının ona maddi olma potansiyeli kazandırılmasını içeren emek sürecidir. Lazzaratto bunu artı değer üretimindeki dönüşüm manasıyla; el emeği ile gerçekleşen işlerin dahi artık zihinsel ve dilsel süreçler ile iç içe yürüdüğünü, bu manasıyla maddi olmayan emeğin genel emek üretimin içinde bir egemenlik kazandığını söylemektedir. Doğrudan bilişim ve iletişime dayalı ilişkiler içinde gerçekleşen tüketim biçiminin varlığından da bahsederek; tüketicinin önce bilginin tüketimi olarak karşımıza çıktığından ve temelini öznesellik olarak var etmekte olduğunu söylemektedir (Lazzaratto, 2005, 240-243). Tüketicinin "tek ve bir" olan ihtiyacının karşılanmasına yönelik bir üretim anlayışının önceki üretim ve tüketim biçimlerinin dışına bir muhtevası olduğu söylenebilir. Markaların internet "olanağı" sayesinde kişiye özel ürün ürettiği bir anlayışın oluştuğunu saptamak, enformasyon temelli üretimin göstergesidir.

Gayri maddi emek

Gayri maddi emek "diğer tüm emek biçimlerine belirli bir eğilimi dayatmış ve kendi nitelikleri doğrultusunda onları dönüştürmeye başlamış ve bu anlamda da hegemonik bir konum elde etmiştir" (Hardt ve Negri, 2004, s. 157). Burada ikili, emeğin toplumsal iş yapısında tuttuğu niceliksel değerini değil, içeriği dolayısı ile var olan ilişkilerde kurguduğu hegemonik yapısını işaret etmektedir. Gramsci'nin de hegemonya üstüne düşünceleri, hegemonyanın sayısal bir üstünlük, oransal bir çokluktan ziyade nitelik olarak kurduğu baskın işleyişi ve anlamı üzerinedir. Kaldı ki günümüzde toplam iş sektörlerine bakıldığında gayri maddi emeğin üretildiği alanların giderek kendine genişlettiği söylenebilir. Ayrıca değinildiği gibi sermayenin temel üretimi sağlayan emek biçiminin bu olduğu konusunda açık seçik görülmektedir.

Hardt ve Negri (2008), enformatik düzenin, yani bunu sağlayan iletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişimi, maddi olmayan emeğin belirginleşmesinde oldukça güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedirler. İkili, gayri maddi emeğin ne olduğunu anlaşılabilmesi için bilgisayarın işleyiş mantığının kavranması gerektiğini öne sürerler. Giderek yaygınlaşarak kullanılan bilgisayarların mantığının emek süreçleri ve ilişkilerinin de bu mantık doğrultusunda yeniden tanımlanma ihtiyacı ortaya çıktığını anlatmışlardır. Bilgisayar teknolojisine hakimlik, aşinalık bir çok ülkede giderek aranan iş vasıfları ya da çalışma düzeni haline gelmiştir. Doğrudan bilgisayar temelli bir iş biçimi olmasa dahi enformasyonun ve simgesel üretimin bilgisayarın işleyiş yöntemine göre yapılandırılması oldukça yaygındır (Hardt ve Negri, 2008, s. 305).

Gayri maddi emek, emeğin iki farklı biçimini anlatmaktadır. Bunlardan biri "enformasyonel içeriği" noktasında maddi olmayan emek, yani endüstriyel üretim içinde işin gerçekleştirilmesini sağlayacak becerilerin gerektirdiği, bilgisayar ve siberetik hakimiyeti anlatan boyuttur. Büyük şirketlerde çalışan işçilerin iş içeriğindeki dönüşümü anlatır. Diğer ise, gayri maddi emeğin bir ürünü olarak metaya yüklenen "kültürel içeriği" bakımından, standart "iş" olarak görülmeyen etkinlikleri anlatan boyuttur. Bu anlamı, kültürel, sanatsal anlamları, moda, zevkler gibi tüketici davranışında ortaya çıkan

eğilimleri kurmaya yönelik olan emek sürecini anlatır (Lazzarato, 2005, s. 227-228). Bu manası ile metanın simgesel çekiciliğinin yaratılma sürecini kapsar. Gayri maddi emeğin kapitalist sürece eklenmesini kapsayan bu iki biçimini şu şekilde açıklayabiliriz. Birinci yönü, maddi metanın üretim koşulunu sağlaması bağlamında ele alınır. Örneğin, iletişim ve bilişim alanından bir örnek olarak bilgisayarları ele alalım. Bilgisayarın pazara çıkışında hem maddi emek hem de gayri maddi emek süreci işlemektedir. Bilgisayarın donanımını kapsayan maddi ürünler hem zihinsel bir emek sürecinin sonucudur hem de endüstriyel olarak üretilmişlerdir. Yani hem gayri maddi hem de maddi emek süreci işlemektedir. Bilgisayarın donanım parçalarını tasarlayan emekçinin emeği ile onun montajını yapan emekçinin emeği metanın üretilmesini sağlamaktadır. Bunun devamında ise bilgisayarın işler hale gelmesinin ön koşulu olan yazılımın üretilme süreci vardır. Bu da doğrudan gayri maddi emek sonucu üretilmiş bir bileşen olarak metaya aktarılan bir değer yaratmaktadır. Bu durum, farklı sektörler için değişiklik gösterse de, çoğu zaman maddi emek ile gayri maddi emeğin ortaklaşa hareketi sonucu ortaya çıkan metalar bütünü ifade etmektedir. Ayrıca dijitalleşen çağın getirisi olarak yazılımın bir çok metanın temel bileşeni haline gelmesi de gayri maddi emeğin niteliksel gücünü arttırmıştır.

Gayri maddi emeğin emek sürecine diğer katılımını anlatan kültürel simgesel değer yaratma sürecini ise yine bilgisayar örneği üzerinden açıklayalım. Örneğin "bir bilgisayar" aldığınızda onun parçalarının nereden geldiğinin bir önemi yoktur. Donanımı Tayland'da yazılımı Hindistan'da üretilmiş olabilir. Ancak kutusunun üstünde sizi şu yazı karşılayacaktır. "Kaliforniya'da tasarlanmıştır." Bu, metanın değerine katılan ve hatta belli noktalarda değeri belirleyen simgesel değerini anlatmaktadır. Ki artık onun ismi de "bir bilgisayar" değil "Apple"dır.

Lazzarato (2005), gayri maddi emeğin skalasının geniş bir alana yayıldığını söylemektedir ve reklamcılık, moda, ürün tasarımı gibi alanları da buna dahil eder. Bu alanların özellikle önceki yüzyılda bireysel varoluş algısının oluşturulmasında kritik bir rol oynadığını söyler. Kapitalist üretim sürecinde üretilen metaların kesintisiz olarak tüketilme sürekliliğini sağlamak amacıyla devamlı olarak tüketicinin metaya yönelmesini sağlayacak niteliklerinin yaratılması ve tüketme algısının yönlendirilip biçimlendirilmesi gerekmektedir. Tam bu noktada devreye giren ise gayri maddi emeğin bir görünümü olarak reklamcılık, tasarımcılık gibi işler ile ön plana çıkan simgesel, kültürel değerlerdir.

Gayri maddi emek, ortaya doğrudan bir maddi meta değil, ancak fikir, imaj, metin, kod, sembol gibi gayri maddi ürünler yaratmaktadır (Hardt ve Negri, 2004, s. 122). Bu ise "duygulanımsal emek" olarak tanımladıkları bir süreci beraberinde getirmektedir. "Duygulanımsal emek" insani ilişki ve etkileşimi tarifleyen ve belirleyen bir yapıdadır (Hardt ve Negri, 2008, s. 305). Çünkü gayri maddi emeğin ortaya çıkardığı ürün bir duyguyu iletmektedir. Bu çoğunlukla metanın alımlı hale gelmesidir. Onu tasarlayarak bir estetik bir çekicilik yaratmaktadır. Ayrıca metinsel, iletişimsel süreçlerde bir duygunun aktarımını ve ya manipüle edilmesini amaçlamaktadır. Duygulanımsal emek insan etkileşiminin yapısını oluşturduğu için özellikle sağlık, eğlence ya da enformasyon temelli

hizmetlerin başat üreticisi konumundadır. Bu bağlamı ile enformatik içerik, imaj, sembol üreten tasarım alanının ürettiği bir emektir.

Gayri maddi emek kavramı, yukarıda da belirtmeye çalıştığım, bazı iş kollarına, meslek gruplarında yer alan bir emek biçimine değil; Marx'ın "üretken/üretken olmayan emek" ayrımında kurduğu gibi, sermaye ile ilişkilene manasında sermayenin üretilmesi temelinde belli toplumsal ilişkilerin biçimine yapılan vurgudur. Yani buradan anlaşılacağı üzere "şu meslekte gayri maddi emek üretilmektedir" ya da "kafa emeği/kol emeği" arasında bir hiyerarşi yaratmak manasında bir araştırma kurgusu yapmak değil amacımız; aksine gayri maddi emeğin işleyişinin üretim ve tüketim aşamasında sermaye ile ilişkilene tarzı ve toplumsal ilişkilerin, iş yapılarının dönüşümüne işaret etmek ve bunu tartışmaktır. Bunun sonucu ortaya çıkan hem yeni sömürü biçimlerini ve iş koşullarının çalışanlara etkisini, hem de gayri maddi emeğin metaya aktardığı simgesel değerlerin manasını tartışmaya açmaktır.

KARAKTER AŞINMASI VE İNSAN METASI

Gayri maddi emeğin başat hale geldiği ve yeni bir işleyiş ile devam eden kapitalist yapıda belirli bir işverenin ya da fiziksel mekanın olmaması ya da gözükmemesi, iş garantisinin olmaması, belirsizlik ve istikrarsızlık durumu çalışanda risk algısının güçlenmesine sebep olmaktadır. Gelecek konusundaki kaygı ve endişe buna eşlik eder. Bir diğer yanı ise tecrübe, geçmiş deneyimler gelecek için referans olmayı bırakmıştır. İş bulabilme ya da sürdürebilme endişesi, kişide özsaygı yitimine neden olmakta, ailesel kişisel ilişkilerde sorunlar yaratmakta, iş ilişkilerinin yapısı değişmektedir (Sennett, 2002, s. 101-102)

Bir yanı ile "imkanlar" dönemi olarak adlandırılan bu dönem, iş yaşamı ile ilgili bireyin düzenleyebileceği bir çok alan bırakmıştır. Zaman ve mekandan "özgürleşme" çalışanın kendi çalışmasının düzenleyicisi konumuna getirmiştir. Ancak sermaye bu noktada da iş düzeninin sağlamakta iletişim teknolojileri ile denetim kurmaktadır. Sennett (2002) yeni kapitalizmin çalışma yaşantısına getirdiği yeni düzenin, çalışan karakterleri üzerinde ciddi etkileri olduğunu, yıkıcı sonuçlar doğurduğunu anlatmaktadır. Bu durum çalışanların yerleşik tüm işleyiş ve davranış yapısındaki kararlı, kalıcı değerleri alt üst ederek travmatik aşınmalar yarattığı söylemektedir. Sennett, Fordist ve Post-fordist olarak adlandırılan iki üretim biçiminin karşılaştırmasını yaparak, aslında öz olarak değişkenlik göstermediğini, önceki üretim şekline göre hala aynı baskı denetim mekanizmalarının işletildiği ve bunun yıkıcı sonuçlarının olduğu sonucu çıkarmaktadır.

Bu noktada "karakter aşınması" kavramını önererek açıklama girişiminde bulunur. İki çalışan baba oğulun emek süreçlerini değerlendirir. Fordist üretim biçiminde çalışan Enrico'nun oğlu Rico post-fordist örgütlenme içinde çalışmaktadır. Sennett, bu iki karakterin hayat tarzlarını, yaşama bakışlarını, karakter özelliklerini yeni ve eski kapitalist üretim içine yerleştirerek anlatmaktadır. İki türden kapitalist örgütlenmenin işçiler üzerinde

kurduğu denetim mekanizmalarını açıklamak noktasında karakter yapılarını merkeze çeker ve eski düzenin yerleşik, zaman ve mekana bağlı, düzenli, istikrarlı ortak çalışmaya dayalı sistem içindeki karakterin ne şekilde dönüşüme uğradığını incelemek için, karakter yapısındaki değişimleri, erezyonu açığa çıkarır ve çalışma disiplindeki, iş yapısındaki dönüşümün bununla doğrudan ilişkili olduğu sonucuna ulaşır. Ona göre karakter dışı dönüktür ve toplumla aradaki uzlaşmaya dayandığı için, genel çalışma yapısındaki dönüşümle aksayan yan ortaya çıkar. Karakter uzun süreli bir amaca yönelik hareket etme ve bu amaç için bazı mükafatları erteleme şeklinde ortaya çıkar (2002, s. 10-11).

Hardt ve Negri yeni kapitalizmin birey temelli işleyişinin yeni bir bireyselleşme tezahürü yarattığını söylemektedir. Üretim süreçlerindeki örgütlenme dönüşümü, yalnız sermayenin hareketinin değil, çalışan bireylerin de değişimine işaret ettiğini anlatmaktadır. Burada şirketler ile birlikte çalışanların da özerkleştiğini söylemek mümkündür. Hem şirketlerin hem de çalışanların iş ve yaşam arasındaki ayrımların silikleştiği bir harekete büründüğü söylenebilir. Şirketler kişilerin iş dışındaki yaşamının zaptını gerçekleştirme yolunda hamleler yaparken, çalışanlar da bu doğrultuda kendi yaşamlarının tamamını iş çevresinde örgütlemek zorunda kalmaktadırlar. İş yerindeki eski geleneksel idarecilerin yerini modern yöneticiler alarak, işin düzenlenişi ve disipline edilişi de despotik, katı, belirlenmiş sınırlar içinde bir süreçte değil, aksine kaygan, değişken, "ılımlı", "sıcakkanlı" ve bireye özgü niteliklerin temel alındığı düzenlemeler ile gerçekleşmektedir.

Bahsedilen bireysel özerklik (ya da özgürlük) noktası, ancak esnek çalışma disipline ayak uydurmak ve değişime açık olmak anlamıyla kendini bulduğundan, çalışan üstündeki denetim olanaklarını güçlendirmektedir. Endüstri mantığının rutinine karşı onu kıran ve hatta yıkan bu karşı çıkış çalışanın özgürleşmesine değil yeni iktidar ve denetim biçimlerinin oluşmasına sebep olmaktadır. Esnek çalışma zamanı emek üreten kişiyi tam da şirketin avucunun içine girmesine sebep olmaktadır. Özellikle esnek çalışma tarzının en esneği olan evden çalışma, sermayedar için denetimin yitirilmesi korkusuna sebep olarak, çalışanın işini düzenlemek için bir çok yola başvurmaktadır. Şirketin fiziksel olarak işlediği merkezin devamlı aralıklarla aranmasını talep etme, internet üzerinden gözetime tabi tutma, mail kutusunun sık kontrol edilmesi gibi yollara başvurumaktadırlar (Sennett, 2002, s. 48-61).

Bugün koşullarında sermaye kolektifleşen emeğin ortadan kaldırma koşullarını sağlamaya, ücretli emek ve kitlesel işçilerin çalıştığı ortak zeminleri yok etmeye, sömürüyü arttırırken örgütlenmeyi azaltarak kendi egemenliğini dayatmayı amaçlamaktadır. Toplu iş sözleşmelerinin yerini bireysel pazarlıklar, belirli ücretlerin yerini, bireysel hale getirilmiş değişken ücretlendirmeler, ücretli çalışan mantığının yerini ticari ilişkiler almıştır. Tüm bu yollarla yönetim iktidarının sağlanmasını amaçlayan sermaye, işçilerin kendi içerisinde birbirleriyle rekabet eden, parçalanmış bireylerin oluşturduğu, piyasa yasalarını kabullenen çalışan karakterini öngörmektedir (Gorz, 2001, s. 76).

"Eagerness" (heveslilik) olarak adlandırılan karakter yapısı genel iş işleyişinde karakter ve iş arasındaki uyumu temsil eder. Bunun anlamı çalışma isteği, hizmet etmede üstün

performans sergilemektir. Bir işi almak için artık o işin becerisine sahip olmanın yanında, iş ile karakterin özdeşleşmesi anlamına gelen tüm yaşamın iş merkezinde örgütlemiş karakter yapısı da beklenmektedir. Hatta bunun öncelikli olduğu söylenmektedir (Gorz, 2001, s. 66).

Ancak bunun, yani bireysel üst düzey çabaya dayanan karakterin işle bütünleşmesi, karşılığı çalışan açısından olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Önceki piramit tipi iş örgütlenmesinde "işe sadakat" çalışan için bir çıkar alanı oluşturmaktaydı. Günümüzde ise bu durumun böyle olmadığını Sennett'in verdiği bir örnekle açıklayalım: *Yalnız Paranoyaklar Hayatta Kalır* kitabında Intel şirketi başkanının söylediği sözlerin, sermayenin bu konuyu nasıl algıladığını gösterir niteliktedir. "Rekabet korkusu, iflas korkusu, hata yapma korkusu ve kaybetme korkusunun hepsi de çok güçlü birer motivasyon aracı olabilir. Çalışanlarımıza kaybetme korkusunu nasıl hissettirebiliriz? Bunu ancak kendimiz de hissederek yapabiliriz" (Sennett, 2005, s. 194).

Çalışmanın tüm bileşenlerinin esnekliği ile birlikte çalışmanın anlamı ve işlevi de değişmiştir. Bu esneklik çalışmanın eski biçimine atfedilen toplumsal ortaklık, uzlaşma, bağ, bütünleşme gibi işlevlerinin yerini bireysel, kişiye özel, geçici nitelikler almaktadır. Saatleri, ücretleri ve hatta ücretlendirme yöntemleri değişken, dönemsel, kesintilerle devam eden ya da geçici hale gelen çalışma yapısı, bir yanıyla kolektif olmaktan çıkmakta, diğer yanıyla geçici ve esnek oluşu ile zamansal bir süreklilik barındırmadığından çalışanların yaşama dair planlarını üzerine kurduğu bir kaide olmaktan çıkmaktadır (Gorz, 2001, s. 83). Bu çalışma düzeni, ya proje bazlı ortaklıklar ya da bireysel parça başı ya da dönemlik çalışmaları beraberinde getirmektedir. Geçici ortaklıkların oluşması, iş için birleşen ve sonrasında tamamen kopan bireylerin dağınık halde kalmasını sağlayarak çalışma ile ilgili sürekli bir bağın önüne geçmektedir. Bu durum da çalışanlar arasındaki kişisel ilişkilerin güçlenmesinin önüne geçmektedir. Kısa sürelerde rotasyona uğrayarak çalışma ekiplerinin değişmesi, işçilerin çok kısa sürelerde bir arada kalmasına sebep olarak "iş arkadaşlığı"nın oluşmasını engellemektedir. Bu yüzden çalışma sırasında "sosyal ya da yönetsel beceriler" olarak ön plana çıkarılan yüzeysel, geçici, iş verimini sağlayacak hoş görünme ya da göstermelik bir işbirliği şeklinde kendini bulan bir ortamı hazırlamaktadır. Burada artık ilişkide çok fazla taahhüde girilmeden sürdürülen ve iş sonlanması ile tamamen bitirilen yüzeysel ilişkiler vardır (Sennett, 2005, s. 187-196). Bunun anlamı, hızlı ve sürekli değişen iş ilişkileri dolayısı ile kurulan geçici ve yüzeysel ilişkilerin getirdiği karakter yapısındaki, istikrarsız, güvensiz ve iş temelli davranışlar olarak ortaya çıkan tahribattir.

Bunun daha ötesinde ise insanın üretimde doğrudan "insan" olarak yer alması vardır. "En değerli sermaye" olarak ele alınmaktadır. "İnsani kaynak", "insani sermaye" gibi kavramların üretim sürecinde değerlendirilmesi, onun makine gibi bir üretim aracı olarak değerlendirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsana ait kapasitelerin, yaratıcılık, problem çözme, taktik üretme, manipüle etme gibi alanlardaki yetkinliği ile insan artık makine gibi algılanmaktadır. Cyborg gibi tartışmalar ile birlikte düşünüldüğünde insanın

sermayeye katıldığı ölçüde değerli hale geldiği görülmektedir. İnsan hem meta, hem sermaye, hem de emek üretir hale gelmiştir. Bu da "insan sermayesi" olarak adlandırılan bir sonuç doğurmuştur. İnsan, ancak sermayeyi büyüttüğü ölçüde kullanıldığında değerli hale gelebilmektedir (Gorz, 2001, s. 16).

Tüm bu açıklamaların bizi getirdiği yer ise, sermayenin amacının hayatı kuşatmak ve onu yeniden üretmek anlamına geldiğidir. Lazzarato'nun bahsettiği "insan kaynaklarının şirketin dış kısmına doğru" (2005, s. 239) gittikçe yayılmasıyla birlikte sermayenin iş mantığı ile yaşamın kendisini de kuşatma eğilimi olduğu çıkarımı yapılabilir. Emek üreten insanın gayri maddi emeğin üretkenleşmesi ile birlikte, karakterinden iş dışı zamanına ve ötesinde bizzat kendisine kadar tüm yaşamının sermayeyi üreten bir meta haline gelmektedir. Karakter aşınması ise bunun bir sonucudur. Bireyin tüm yaşam alanları ve dinamikleri ile birlikte, kendisi bir şirket haline dönüşmektedir.

YÖNTEM

Araştırmada kullanılan yöntem derinlemesine görüşme ve etnografik gözlem tekniğidir. Kümbetoğlu (2012, s. 82) derinlemesine görüşmelerin sağladığı olanakları, "az sayıda kişiden çok detaylı bilgi oluşturma", "yüzeysel bilgiden çok sorun alanındaki kişilerin görüş, düşünce, fikir, bakış açısı"ni anlayabilme, "sosyal gerçekliğin kavranmasında anlam ve yorumlamanın" farkedebilme ve "duygu, deneyim, yaşanmışlık temelindeki verilerin daha ayrıntılı" olarak alabilme şeklinde özetlemektedir. Diğer yandan, görüşmecinin çalışma ortamındaki atmosferini yakalamak, fiziksel ortam unsurlarını, davranışlarını, ortamdaki diğer insanlarla ilişkilerini gözlemlemek (Neuman, 2013, s. 569-571) araştırmaya boyut kazandıracaktır.

"Freelance" çalışma bir çok alana yayılmış olmasına karşılık bu makalede yalnız reklamcılık, pazarlama, tanıtım alanına dahil olan farklı uzmanlıkları bulunan katılımcılar merkeze çekilmiştir. Toplam 3 tasarımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ortalama 40-50 dakika sürmüştür. Bu tasarımcılardan biri olan Murat (32) on yıldır web tasarımcısı olarak ve uzun süredir evden çalışmaktadır. Daha önceleri düzenli işlerde çalışsa da, uzun süredir "freelance" olarak devam etmektedir. Diğer Mehmet Can (25) reklam ajansları ya da şirketlerde proje bazlı çalışan video tasarımcısıdır. Şirket, kurum içinde belirli saatlerde bulunmasına karşılık, işinin asıl bölümü evden devam etmektedir. Tuğcan (25) ise parça başı işler ile grafik tasarımı ya da küçük video işleri yapmaktadır. Tuğcan aynı zamanda kurumsal bir şirkette de çalıştığı için işveren konumunda da bulunmuştur. Yapılan görüşmeler aynı zamanda yaşam tarzı hakkında fikir edinmek için işin gerçekleştiği ortamda yapılmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen verilerin analizini sağlamak amacıyla işin niteliği, anlamı, dinamikleri, ortaya çıkardığı ürünün sermaye ile ilişkisi; karakter ile işin ve karakter ile sosyal çevresinin ilişkilene biçimi gibi temel ayrımlar yapılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

"Freelance" çalışma ve iletişim araçları

Şirketler tasarım işlerini üç ayrı yöntemle yürütmektedir: "Inhouse" (şirket içi), "outsource" (dış kaynak), "freelance" (evden çalışma). Şirket içi tarzı, şirketin kendi bünyesinde tasarım için bir departmana sahip olması anlamına gelir. Dış kaynak, işlerin başka bir şirket, ajans vasıtası ile yapılmasıdır. Sözleşeli olarak ajanslar ve şirketler ortaklaşa çalışması anlamına gelir. "Freelance" ise bireysel olarak evden çalışanlara iş verilmesidir.

"Freelance" çalışma biçimi, iletişim ve bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile ortaya çıkan bir çalışma tarzıdır. Özellikle görüntü, belge, ses gibi ortamların anlık paylaşımına izin veren sistemlerin yaygınlaşması ve bilişim teknolojilerin kişisel üretim aracına dönüşmesi ile birlikte bireysel niteliğe dayalı bir biçim olarak "freelance" çalışma, şirketlerin de gittikçe aradığı bir biçim haline almıştır.

Katılımcıların hepsi internetin bağlı olduğu telefon ya da bilgisayar kullanmaktadır. Özellikle internet tasarımcılar için çok önemli bir yere sahiptir. Yalnız iletişimi kolaylaştırmasının değil, iş için yaratıcı çözümler bulmanın, programlar için eklentiler bularak işi geliştirmenin de bir aracı halindedir. Tuğcan, "İnternet olmasa ben aç kalırım." demektedir (kişisel görüşme, 2 Haziran 2018). Buradan da anlaşılacağı üzere, evden çalışma için internet olmazsa olmaz bir erişimdir.

Teknoloji, dijital tasarım sağlaması açısından ortaya koyulan ürüne müdahaleyi kolaylaştırmaktadır. Murat "Bazen matbaa için işler geliyor. Eğer çok paraya ihtiyacım yoksa o an, bu işleri geri çeviriyorum." demiştir (kişisel görüşme, 3 Haziran 2018). Bunun nedenini ise basılı ürünlerde oluşabilecek hatanın sorumluluğunu almak istemesi olarak açıklamaktadır. Sanal olarak kalacak işlerde oluşan hataları ufak müdahaleler ile düzeltebildiğini söylemiştir. Diğer tasarımcılar da ürettikleri ürünün çoğu zaman dijital olarak var olduğunu söylemişlerdir. Bu durum, emeğin gayri maddi olarak varolmasının freelance iş biçimi içinde daha fazla kabul gördüğünün göstergesidir.

Diğer yanı ile sağladığı anlık ya da hızlı bir iletişim ile iş süreçlerinin hızlı ilerlemesini sağlamaktadır. Anında alınan "revize"ler ile çalışma için harcanan süre düşmektedir. Bu aynı zamanda bir otorite aracına dönüşmüştür. Çünkü her an erişilebilir kalınması, şirketlerin her an "freelancer"a ulaşmasına ve bu yolla "iş süreci kontrolü" adı altında sürekli denetim işletilmesine sebep olmaktadır.

Emeğin tezahürü, ücret, ideoloji

"Freelance" çalışmanın özellikle sermayenin sanal ortama dijital pazarlama yöntemleri ile dahil olduktan sonra arttığı söylenmektedir. Online mağazaların, alışveriş sitelerinin kurulması ve şirketlerin kurumsal kimliklerinin sanal ortamda dağıtım

olanaklarıyla var olması, bu ortamdaki düzensiz, kesintili, geçici işleri düzenleyecek işin kendisi gibi geçici, düzensiz, geçici olarak çalışan insanlara ihtiyacı doğurmuştur. Ancak bu tarzda çalışacak insanların oluşmasında başka etkenler de vardır.

"Freelance" tercih edilme sebeplerine baktığımızda hem şirketler hem de çalışanlar için farklı nedenler ön plana çıkmaktadır. Bu şirketler için ucuz iş gücünün teminidir. Tuğcan: "Şirket her zaman işi ucuza halledebilmek için uğraşır. Kurumsal olması filan da etkili değil yani. Ben çalıştığım için biliyorum. Ucuza getirebiliyorsa önemli değil. E freelance de zaten daha ucuz bir iş. Aslında normal şirket içinde çalışan daha az maaş alırsın. Freelance'in kazandığı daha fazla oluyor ama şirket için karlı bir iş. Çünkü 3 bin liraya çalıştırdığın bir işçinin maliyeti 6 bin liradır şirkete ama freelance'e veriyor misal bunu 4 bine kapatıyor." (kişisel görüşme, 2 Haziran 2018).

Aynı zamanda şirketlerin grafik tasarım işlerinin sınırlı sayıda olması bu işin dışı hizmet ya da "freelance" olarak yaptırmaktadırlar. Çünkü, "freelance çalışan için sigorta, yol parası, yemek vermeyecek yani sana." (Murat, kişisel görüşme, 3 Haziran 2018).

"Freelance" çalışma süreci çoğunlukla sözleşmesiz, hatta kayıt dışı olarak yürümektedir. Örneğin, görüşülen tasarımcıların hiç biri fatura kesmemektedir. Hatta bazı zamanlarda şirketler bu yüzden fiyat pazarlığında düşük ücretler teklif etmektedirler. Bir başka tercih sebebi de budur. Çünkü arada bağlayıcı bir belge olmadığı için para ödeme konusunda bir çok kez sıkıntı yaşanmakta, ücretler ertelenmekte, hatta ödenmediği olmaktadır.

Çalışanlar için "freelance" çalışmanın nedenlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- Mesaili çalışmanın bağlayıcılığı
- Şirket bürokrasisinin işi önünde engel olması
- Şirketlerin hiyerarşik yapısından dolayı disiplinin yüksek olması
- Şirketlerin düşük ücretler ile çalıştırması

Bu yüzden genelde tasarımcıların şirketlere karşı olumsuz bir tutumu söz konusudur. "Freelance" buna bir alternatif oluşturmaktadır. Mekan ve zaman olarak insanı belirli bir yerde bulunmasını şart koşan düzenli işler, şirket içi kurallar gibi etkenler yüzünden "freelance" daha "özgür" bir alan olarak görülmektedir. Kendi iş planını, kendi sosyal yaşamını düzenleyebileceğin, kararları senin aldığın bir iş yapısı olarak görülmektedir. Anca burada da "deadline" (işin son teslim tarihi) kısıtı vardır. Ayrıca iş planlarının düzenlenmesi ekstra bir yönetim emeği anlamına gelmektedir. Şirketler bu düzenlemeleri yapma yükünden de kurtulmaktadır.

Buna ek olarak şirket içi işleyiş ve hiyerarşik bürokratik yapılanma çalışanın üstünde bir baskı oluşturmaktadır. Katılımcılar şirket içinde çalışmayı sürekli denetimin hissedildiği bir ortam olarak tarif etmektedirler. Bunun aynı zamanda yapılan işi de engellediği ve sürekli olarak alt üst ilişkisinin kişiyi psikolojik olarak da yıprattığı söylenebilir. Tuğcan "Çok fazla şey için çok fazla onay alman gerekiyor." demektedir (kişisel görüşme, 2 Haziran

2018).

Diğer yanıyla şirketlerin düşük ücretlerle çalıştırıyor olması, tasarımcıyı "freelance"e yöneltmiştir. Murat, bir çok yerde çalıştığını, ancak hepsinde bir problem yaşadığını söylemektedir. "İlk başladığımda 450 lira gibi komik bir paraya çalışıyordum. Ya da başka bir işte mesela 6 aydır çalışıyordum, sigorta yapmamışlardı. Ben de çıktım. ... Maaşı yatırmıyorlar mesela, alana kadar aylar geçiyor." (kişisel görüşme, 3 Haziran 2018). Aynı zamanda özellikle yeni başlayanlar deneme süreci adı altında düşük ücretlere sigortasız kısa süreli çalıştırılmaktadır. Tasarımcılar bu durumdan kurtuluşun bir yolu olarak "freelance" iş bulma yoluna gitmektedirler.

Çalışan için ise "freelance" çalışma biçimi de kendi içinde iki türlü ücretlendirme yoluna gidilmektedir. Bunlardan biri aylık ödeme şeklinde ilerlemesi, diğeri ise iş başına ücretlendirmedir. Ancak daha önce de bahsedildiği üzere bu ücretler düşük tutulmaya ya da ertelenerek zamanında ödenmemeye çalışılmaktadır. Tuğcan "İşinde çok iyi olman lazım normal çalışma kadar para kazanman için." demektedir (kişisel görüşme, 2 Haziran 2018). Bundan da anlaşılacağı gibi ücretlendirmeler düşüktür ve işinde iyi omanın ölçüsü şirketin istediğini en iyi şekilde yapabilmek, onun ürününü en iyi şekilde pazarlayabilme kapasitesidir. Çalışanın kendini sürekli sermayenin isteğine uygun olarak değiştirmesi gerekmektedir. Murat ise bu noktada ücretlendirmenin esnekliği ve bireysel anlaşmalara dayalı olduğunun bir göstergesi olarak şöyle demektedir: "Logo işi çok göreceli, 100 liraya 200 liraya yapan da var, 5 bine 10 bine yapan da var. Ben nasıl olduğumu hala anlamış değilim, çünkü o kadar bir fark yok arada. 100 liralıkla 10 bin liralık arasında." (Murat, kişisel görüşme, 3 Haziran 2018). Bu noktada freelance çalışanların birbirlerini tanıma fırsatı bulduğu ortak zeminlerin olmaması, hak talebinde de birleşmeyi de güçleştirmektedir.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere çalışan kişi, sermayenin kısılcı içinde hareket etmeye çalışmaktadır. Bir yanı ile şirketler, diğer yanı ile güvencesiz, kaygan bir çalışma biçimi olan "freelance". Bu genel tabloya bakıldığında kapitalist sermayenin artı değeri oluşturmada kullandığı farklı iş biçimlerini kendine entegre ettiği, çalışanı kısılcaca olarak kendini var ettiği söylenebilir. "Freelance" çalışan ise devamlılık sağlayabilmesi için yaptığı işte şirket çıkarına yaratıcılık sergilemek zorundadır ve metaya sermayenin istediği çekicilik, tüketilebilirlik kazandırabilmek durumdadır.

Katılımcılar emeğin sonucu ortaya çıkan ürünün çoğu zaman dijital olduğunu söylemektedirler. Murat'ın basılı iş karşısındaki tutumunda da anlaşılacağı üzere işin mehtevası iki türüdür. Daha önce de bahsedildiği gibi ilki, maddi olan metanın tasarımıdır. Ancak bununla birlikte, gayri maddi emek ile kastedilen, emek sonucu ortaya koyulan üründe gömülü halde bulunan zihinsel yaratıcılıktır. Metanın simgesel, soyut anlamıdır. Mehmet Can yaptığı işin amacını şu şekilde özetliyor: "Ben imaj sunarım. ... Kayıt ettiğim şey neyse, müzik videosu olabilir, şirket tanıtımı olabilir ya da bir ürün fotoğrafı olabilir, hepsinin birilerine ulaşması lazım. Zaten bize de o yüzden para veriyorlar. Ben de onu en iyi şekilde göstermek zorundayım. Size güzel göstermeliyim ki siz

de onu tüketin. İşin amacı budur." (kişisel görüşme, 7 Haziran 2018). Buradan da anlaşılacağı üzere yukarıda bahsedilen; Hardt ve Negri'nin gayri maddi emek çözümlenmesinde açıkladıkları sermaye ile ilişkilene biçimleri işin amacı halindedir. Bu durum bize aynı zamanda tüm bu işleyişin, yani metaya aktarılan simgesel değeri, ideolojik bir süreç olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Kapitalist mantığının

Buna ek olarak ideolojinin tasarımcılar içindeki tezahürüne bakalım. Tuğcan "Freelance bir Amerikan rüyasıdır." demektedir (kişisel görüşme, 2 Haziran 2018). Rahat, özgür ve çok para kazanılabilecek bir iş olarak görülmektedir. Hiç bir otorite altında olmadan, kendi kendine yürütülebilecek bir iş olarak görülmektedir. Bu durum da "bir gün mutlaka" gerçekleştirilebilme ihtimali olduğu için "umut emeği"ne dönüşmektedir.

İş ve boş zaman ayrımı

"Benim çalıştığım şirkette çalıştığım zamanlarda sosyal medya işini yürüten "freelance" bir çocuktan mesela. Arkadaş gibi olmuştuk. Onunla öğle yemeklerinde konuşuyorduk işi ya da dışarıda kahve içmeye çıkıyorduk, bir yandan da iş konuşuluyor tabii ki." (Tuğcan, kişisel görüşme, 2 Haziran 2018). Ancak Tuğcan, görüşmenin devamında şu an bir bağının olmadığını söylemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Sennett ve Gorz'un söylediği genel yapı görülmektedir. Hem iş ile boş zaman birbiri içine girmiştir, hem de bu durum yüzeysel, iş temelinde oluşan ilişkiler kurulmasına sebep olmuştur.

"Haftanın her günü bilgi almak için arayabilir, dilerseniz mail göndererek sorularınızı iletebilirsiniz." (muratkaynar.com, Erişim tarihi: 12 Haziran 2018). Murat'ın kişisel sitesinden alınan bu alıntı, işin esnek durumunu açıklamaktadır. Her an ulaşılabilmeyi zorunlu kılan, hatta bunun, kesinlikle sunulması gereken bir niteliğe dönüştüğü bir yapıdadır. Bu taahhüt önceden alındığı için, şirketin çalışma saatleri dışında, mesela gece, sürekli iletişim kurulup işin bir an önce bitmesi için uğraşır.

Bu noktada iş disiplini de önemlidir. Evden çalışmanın rehavete neden olduğu için iş disiplini sağlanmanın güç olduğu söylenmektedir. Ancak tasarımcılar iş yapmak için dışarı bir kafeye giderek çözmeye ya da evdeki zamanını disipline etmeye yönelik çözümler üretmeye çalışılmaktadır. Murat, "Genelde gece çalışıp, gündüz uyumayı tercih ediyorum. Çünkü gündüz çok fazla odaklanamıyorsun, hele ki aile ile kaldığım için." demiştir (kişisel görüşme, 3 Haziran 2018). Bunun devamında "Peki sosyal yaşamını nasıl düzenliyorsun?" diye sorduğumda, genelde problemler ile karşılaştığını söylemiştir. "İş yaptığım şirketler gündüz çalışıyor ama ben gece çalışıyorum, müşteri düzenleme istiyor ama sen uyumamışsın bütün gece, gündüz de çalışmış oluyorsun, çift mesai gibi oluyor, benim uykusuz kalmama sebep oluyor." (kişisel görüşme, 3 Haziran 2018). Bu tarz durumlar bu işin doğasında vardır. İş saatleri sürekli esneklenmektedir. Hem şirket içinde "freelance" işi takip eden çalışan, mesai saatleri dışında çalışmak ve "freelancer"ın yaptığı işi takip etmek zorunda kalmakta, hem de "freelance" çalışan için iş zamanı

sürekli olarak değişmektedir. "Çok acil işlerde, sağlık, düğün dernek bir şey yoksa dışarı bile çıkmıyorsun. Sosyal hayatını engelliyor tabii." (kişisel görüşme, 3 Haziran 2018).

Karakter yapısı ve gelecek kaygısı

"Freelance" çalışabilmek için öncelikle bu işi alabileceğin bir çevreye ihtiyaç vardır. Çok fazla insan ile iletişim halinde olmak gerekmektedir. Bu noktada görüşme yapılan tasarımcıların, iş yaptığı ya da iş alma ihtimali olan diğer kişilerle olan kişisel ilişkilerinin de iş temelinde kurdukları gözlenmiştir. Onlarla yapılan gündelik sohbetler dahi iş üzerinden ilerlemektedir. Başta verilen "kahve içerken iş konuşmak" örneğinde olduğu gibi, genel ilişkilendirme biçimi de bu şekilde gerçekleşmektedir. Sürekli geçici ve farklı kişiler ile kurulan ilişkiler ve şirketlerin tavrı da bu noktada "freelance" çalışan kişinin karakterini değiştirmektedir. "Paranoyaklık çok fazla. Ego tatmini için seni uğraştırıyor. Para vermiyor. İşini çalıyor. ... Sonra sen de ona göre yaklaşıyorsun insanlara." (Murat, kişisel görüşme, 3 Haziran 2018). Bu sözler iş çevresinde kurulan ilişkilerin, işin kendisi gibi güvencesizlik üzerinden yürüdüğünü göstermektedir.

Şirketler harcamalarını kısmaktadır ve bunu doğrudan bu tarz tasarım işlerinden yapmaktadır. Daha önceki bütün değerlendirmeler ile birlikte düşünüldüğünde büyük bir sömürü düzeni işlediği görülecektir. Bu tarz güvencesiz, esnek, değişken, geçici çalışma ise karakterlerde süreli kaygı ve korkuya sebep olmaktadır. Hepsi güvencesizliğin verdiği tedirginlikle hareket etmektedir ve geleceğe dair endişe söz konusudur. Bu da karakterin yapısındaki kırılganlığı arttırmaktadır. "Geleceğe dair bu işle devam edemem. O çok karanlık ve bunalım bir noktası işin. Böyle hayatı sürdürebilir miyim bilmiyorum, garanti yok. ... 10 yılın sonunda benim sabrım tükendi." (Murat, kişisel görüşme, 3 Haziran 2018).

SONUÇ

"Freelance" çalışma biçimi gayri maddi emeğin sermaye ile ilişkilendirme biçiminin bir çıktısı olarak sermaye düzeninin içinde kendi alanını yaratmıştır. Gayri maddi emeğin sermaye dahili noktasında sermayeye doğrudan katılmaktadır. Özellikle metaya aktardığı tasarım sayesinde, onu daha çekici kılmakta ve duygulanımsal emeğin bir sonucu olarak metanın simgesel, kültürel değerini belirlemektedir. Bu doğrultuda metanın pazardaki tüketilme gücünü arttırmaktadır. Ona aktardığı gösterge değeri ile bir değişim değeri kazandırmaktadır. Bu değer, doğrudan tüketim odaklı kapitalist ideolojinin yeniden üretilmesi manasına gelmektedir.

Sermayenin üretilmesi için başat konuma gelişi ile birlikte bir çok şekilde üretilen gayri maddi emeğin "freelance" çalışanlar için de pazarda gittikçe yer bulması söz konusudur. Ancak bu alan yeni kapitalizmin boyunduruğu altındadır ve sömürünün boyutları da değişmiştir. Öncelikle esnek, güvencesiz bir çalışma biçiminin dayatılması ile ucuz, sosyal güvence maliyetlerinin ödenmediği örgütsüz bir emek gücü olarak kendini bulmaktadır. Bir yanı ile bu durumun yeni bir istihdam yarattığı söylene de tamamen

sömürüye açık hale getirilmiş emek ile kaygan, belirsiz iş koşulları ile, güvencesizlik doğrultusunda kesintili bir çalıma düzenini getirmekte ve bu da iş ile işsizlik arasında giden bireyleri yaratmaktadır. Yeni kapitalizm, bireysel pazarlıklara dayanan düşük ücretlerin kol gezdiği belirsizlik içinde işleyen kaotik bir işleyiş olarak karşımızda durmaktadır. Ancak buna karşılık, tasarımcılar hala "freelance" yöntemlerle çalışma motivasyonları bulunmaktadır. Bunun nedenini ise çoğu zaman ya alternatifsizlik ya da gerçekten yaşanabilecek bir "özgürlük" idealine bağlamışlardır.

Aynı zamanda tüm bu sömürü düzeninin açığa çıktığı alan olarak evden çalışma biçiminin, bu tarzda çalışan bireyler üzerinde yıkıcı etkileri bulunmaktadır. Dönemlik, geçici, parça başı sistemle çalışan emekçiler, iş düzeninin getirdiği bir karakter yapısına bürünmektedirler. Elbette tam anlamıyla karakteri, işin belirlediğinden söz etmiyoruz, ancak onun diğer insanlarla ilişkilene biçiminde iş temelli bir yaklaşımın bulunduğunu tespit ediyoruz. Bu hali ile bireyler hayatlarını süresiz, her an kesilme riski bulunan işlerini devamlı kılabilmek için kendilerini de bir ürün olarak sunmak durumundadırlar. Bu durum da iş ile yaşam arasındaki ayırımı yok olduğu ve bütün yaşamın iş haline dönüştüğü bir yaşamı öngörmektedir. Üretilen emeğin bir çıktısı da bizzat emeği üreten birey haline gelmektedir. Bu manasıyla bir yanı ile insan metalaşmakta, diğer yanı ile doğrudan kendisini bir sermaye olarak kullanmaktadır.

Yeni kapitalizmin, "freelance" emek özelinde değerlendirdiğimiz biçimiyle, insanlara sunduğu özgürlüğün aynı zaman da başka biçimde bir denetim sistemi ile kontrol edildiği ve sosyal güvencelerin ortadan kalktığı hali ile emekçilerin geleceklerini belirsiz bir karanlığa gömdüğü işleyişi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tasarımcılar ise bu noktada genel olarak Bahsedildiği üzere şirketler hata yapma korkusunu oluşturmaktadır ve çalışan bunun baskısı altında kalmaktadır. Bu yüzden tedirginlik yalnız geleceğe yönelik değil aynı zamanda işin üretim aşamasını da kapsamaktadır.

Bu araştırmadan sınıf tartışmasına yer verilmemiştir. Bu konu için araştırmaya kuramsal ve saha olarak farklı bir muhteva kazandırılması gerekmekte ve bu yönde çalışmalar değerli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, 1. Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Garnham, N. (1979). Contribution to a Political Economy of Mass-communication. *Media Culture Society*, 1, 123-146.

Gorz, A. (2001). *Yaşadığımız Sefalet, Kurtuluş Çareleri* (Çev. N. Tural). İstanbul: İletişim.

Hall, S. (1980). Encoding/Decoding. S. Hall (Ed.), *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79* (s. 128-138). London: Hutchinson.

Hardt, M. ve Negri, A. (2008). *İmparatorluk* (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.

- Hardt, M. ve Negri, A. (2004). *Çokluk* (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (3. Baskı). İstanbul: Bağlam.
- Lazzarato, M. (2005). Maddi Olmayan Emek (Çev. S. Göbelez ve S. Özer). S. Göbelez (Ed.), *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika* (s. 227-246). İstanbul: Otonom.
- Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum* (Çev. İ. Birkan). Ankara: BilgeSu.
- Marx, K. (2018). *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma* (Çev. S. Nişanyan). İstanbul: İletişim.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 2. Cilt* (Çev. S. Özge). Ankara: Yayın Odası.
- Sennett, R. (2002). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı.
- Sennett, R. (2005). *Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada* (Çev. Ü. Bardak). İstanbul: Ayrıntı.
- Özmkas, U. (2015). İnsan Sermayesinin Kaynağı: Maddi Olmayan Emek. *Toplum ve Bilim*, 135, 8-26.